

Positivismusstreit jako spor o metodu (nejen) sociálních věd

Jitka Paitlová

***Positivismusstreit* as a dispute over the method of (not only) social sciences.**

Positivismusstreit ('positivist dispute') is the famous dispute in German sociology and philosophy of science which erupted in 1961 in Tübingen. The main issue was the logic of social sciences (also in relation to the natural sciences) but there were many crucial pre-misunderstandings at the historical-ideological level in the dispute from the beginning. The aim of this paper is to demonstrate that due of this fact, the initially rather formal misunderstanding between Popper and Adorno in the first round of the dispute gradually evolved into a full-blown clash of incommensurable philosophical perspectives resulting in a complete lack of mutual understanding on both sides between Albert and Habermas in the second round.

Keywords: positivism • science • sociology • Popper • Adorno • Habermas • Albert

Historické předpoklady

Jako „spor o pozitivismus“ (*Positivismusstreit*) se do filosofické a sociologické literatury zapsala „polemika o základních otázkách metod sociálních věd, která byla vedena v 60. a 70. letech 20. století mezi zástupci kritického racionalismu na jedné straně a zástupci kritické teorie Frankfurtské školy na straně druhé“.¹ Představitelé kritického racionalismu bývají v tomto sporu označováni jako „pozitivisté“ či „analytici“, představitelé Frankfurtské školy pak jako „dialektici“. Tato diskuze byla koncentrována na německo-jazyčnou oblast, zejména na západní Německo a Rakousko. Sociálními vědami je zde myšlena především sociologie, ale taktéž ekonomie, antropologie, historie apod. Jde o zásadní spor na poli německé teorie vědy, který předcházel následnému tzv. sociologickému obratu v anglosaské teorii vědy. Jak trefně poznamenal jeden z účastníků sporu, jsou nedorozumění v diskuzi mezi dvěma směry vycházejícími z tak odlišných předpokladů „nevyhnutelná“ a nadto často

¹ Reinhard NECK. Was bleibt vom Positivismusstreit? Einleitung und Übersicht. In Reinhard NECK (ed.). *Was bleibt vom Positivismusstreit?* Frankfurt am Main, Peter Lang, 2008, s. 11. ISBN 978-3-6530-1215-6.

není vůbec jednoduché je identifikovat.² Cílem této stati bude zasadit spor do historického kontextu a poté na základě rozlišení hlavních sporných oblastí (ideologické, filosoficko-vědní a sociálně vědní) identifikovat v této nadmíru spletené diskuzi nejvýraznější argumenty sporu. Předěšleme, že jde mimo jiné i o obecný problém hodnot ve vědě, v němž Adorno s Habermasem vznášejí nárok nejen na metodologickou nezávislost, ale nadto i na určitou nadřazenost sociálních věd vůči vědám přírodním.

Spor o pozitivismus má hluboké kořeny, které lze spatřit již v 18. století, kdy David Hume postuloval ostrou distinkci mezi „faktickými skutečnostmi“ (*matters of fact and real existence*) a „vztahy idejí“ (*relations of ideas*), což vešlo ve známost jako „Humeova vidlička“ (*Hume's guillotine/fork* neboli *is-ought problem*). Odtud pak rozlišení mezi soudy deskriptivními a normativními; tzv. Humeův zákon tvrdí, že z deskriptivních soudů nelze vyvodit soudy normativní.³ Ve druhé polovině 19. století pak novokantovci nastolili dichotomii mezi přírodovědnými a duchovněnými metodami. Marburští neboli jihozápadní novokantovci se orientovali především na matematiku a přírodní vědy, například Paul Natorp se zabýval logickými základy exaktních věd. Bádenský novokantovec Wilhelm Windelband se zaměřil jednak na filosofii hodnot, v níž i samu pravdu chápe jako hodnotu, jednak na metodologii poznání, z níž vychází jeho klasifikace věd. Windelband ustanovil metodologický dualismus, tedy nové rozdělení věd, které vychází nikoli z rozdílu obsahového, nýbrž právě metodologického: z rozdílu mezi přírodovědným způsobem poznání, tedy nomothetickým „vysvětlením“ (*Erklärung*), jež se zaměřuje na obecné zákony, a způsobem poznání zejména historických věd, tedy idiografickým „rozuměním“ (*Verstehen*), jež zkoumá zvláštní jednotlivosti (události).⁴ To rozvíjí další bádenský novokantovec, Heinrich Rickert, který označuje teorii poznání dokonce jako „vědu o teoretických hodnotách“ a hovoří doslova o protikladu přírody a dějin/kultury, respektive generalizující přírodovědné konceptualizace a individualizující historické pojmotvorby.⁵

² Hans ALBERT. Im Rücken des Positivismus? In Theodor W. ADORNO (ed.). *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. Darmstadt, Luchterland, 1988, s. 305. ISBN 3-630-61072-2.

³ Srov. W. H. HUDSON. Hume on Is and Ought. *The Philosophical Quarterly*, 14, 1964, č. 56, s. 246–252.

⁴ Srov. Helmut HOLZHEY – Wolfgang RÖD. *Filosofie 19. a 20. století II. Novokantovství, idealismus, realismus a fenomenologie*. Praha, OIKOYMENH, 2006, s. 129. ISBN 80-7298-178-1.

⁵ Srov. tamtéž, s. 138.

Na přelomu 20. století tato diskuze vyústila ve „spor o hodnotové soudy“ (*Werturteilsstreit*), který vyvrcholil roku 1914 a jehož hlavním protagonistou byl Rickertův následovník Max Weber. Weber byl zastáncem empirické sociální vědy a zformuloval tzv. princip „hodnotové neutrality“ (*Wertfreiheit*), tedy tezi, že žádná empirická věda nemůže normativně učit, co by se dělat mělo, nýbrž může pouze deskriptivně informovat o tom, co za určitých okolností dělat lze – jak je patrné, centrálním postulátem jeho teze se stala výše zmíněná humeovská distinkce soudů deskriptivních a soudů normativních („hodnotových“, *Werturteile*).⁶ Proti Weberovi stáli ve sporu o hodnotové soudy například Gustav Schmoller, který spojoval sociální vědu se sociální politikou jakožto nástrojem pro prosazení změn, a Eduard Spranger, který se na příkladu *Nationalökonomie* pokoušel dokázat, že sociální vědy mohou vědecky hodnotit, respektive, že hodnotové soudy mohou mít vědecký charakter.⁷

Na konci 30. let 20. století pak Max Horkheimer (1895–1973) v eseji *Der neueste Angriff auf die Metaphysik* (1937) zformuloval kritiku vědecké filosofie (tzv. logického pozitivismu nebo novopozitivismu) Vídeňského kroužku, který odmítl metafyziku a spojil empirismus s matematikou, resp. logikou, což Horkheimer vidí jako redukci na „neutrální, objektivní, to znamená navzdory všemu izolovaná hlediska“.⁸ Tato matematizovaná zkušenost jako poslední instance je člověku nejen nepřiměřená, nýbrž přímo nepřátelská, vede k odtržení hodnoty a bádání, vědění a jednání a k odcizení člověka vůbec. Zároveň s tím Horkheimer publikoval svoji slavnou stať *Tradiční a kritická teorie* (1937), v níž dále kritizuje úpadek duchovních věd způsobený novopozitivistickou tendencí nahrazovat empirická fakta matematickými symboly. Duchovní vědy se pak „stůj co stůj musí snažit vyrovnat šťastnějším přírodním vědám, které se nepotřebují zpovídat ze své účelnosti“.⁹ Východisko vidí Horkheimer v novém, kritickém pojetí vztahu mezi faktem a pojmovým řádem: „Fakta, která nám předkládají smysly, jsou dvojnásobně společensky zformovaná: dějinnou povahou vnímaného předmětu a dějinnou povahou vnímajícího orgánu.“¹⁰ Již zde se tedy explicitně

⁶ Srov. Jitka PAITLOVÁ. Vědy jsou věda. *E-LOGOS*, 23, 2016, č. 2, s. 42–50.

⁷ Srov. Herbert KEUTH. Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie: ein wissenschaftlicher oder ein politischer Streit? In Reinhard NECK (ed.). *Was bleibt vom Positivismusstreit*, c. d., s. 41–42.

⁸ Max Horkheimer. Der neueste Angriff auf die Metaphysik. *Zeitschrift für Sozialforschung*, VI, 1937, č. 2, s. 15.

⁹ Max Horkheimer. Traditionelle und kritische Theorie. *Zeitschrift für Sozialforschung*, VI, 1937, č. 2, s. 245–294/s. III v českém překladu Pavlína Binkové, který je dostupný na: https://is.muni.cz/el/1421/podzim2007/ESB031/um/4205070/HORKHEIMER_-_Tradici_a_kriticka_theorie.pdf.

¹⁰ Tamtéž, s. VII.

rodí spor mezi Horkheimerovou kritickou teorií Frankfurtské školy a (novo-) pozitivismem.

Přímým impulsem sporu o pozitivismus pak byly polemiky v „Německé společnosti pro sociologii“ (*Deutsche Gesellschaft für Soziologie*) v letech 1958 a 1959. V tehdejší německé sociologii totiž existovaly mnohé rozdíly, které se netýkaly jen směřování výzkumu, ale také teoretických pozic a nadto též morálních a politických stanovisek sociologů (zejména těch s fašistickou minulostí) v odborných sociologických společnostech a na vysokých školách v Německu.¹¹ Velmi zjednodušeně řečeno šlo o metodologické polemiky mezi zástupci již zmíněné weberovské hodnotové neutrality v sociálních vědách a zástupci historické školy Gustava Schmollera, kteří obhajovali přípustnost a nutnost hodnotových soudů v sociálně vědním výzkumu.¹² Spor o pozitivismus lze tedy považovat za vyvrcholení těchto polemik. Předběžně řekněme, že v prvním kole se střetli Karl R. Popper na straně „pozitivismu“ a Theodor W. Adorno na straně Frankfurtské školy.

V anglosaské filosofii vědy pak v 60. letech proběhl tzv. druhý spor o pozitivismus, v němž filosofové jako Norwood Russell Hanson, Thomas S. Kuhn a Paul Feyerabend vystoupili proti neoklasickému empirismu, který se transformoval z novopozitivismu. V roce 1962 vyšel Kuhnův spis *Struktura vědeckých revolucí*, čímž započal tzv. sociologický obrat v teorii vědy, který dal vzniknout tzv. sociologii vědeckého poznání. Jak uvádí Libor Benda, první knihou, která pojednává o možnosti analyzování vědeckého poznání sociologickými metodami, byla práce Barryho Barense *Scientific Knowledge and Social Theory* z roku 1974, přičemž tyto tendence vyvrcholily v roce 1976 formulováním silného programu sociologie vědění Davidem Bloorem ve spisu *Knowledge and Social Imagery*.¹³ Tito autoři vycházejí sice z naturalismu, to znamená, že k vědeckému poznání přistupují jako přírodnímu fenoménu, čímž chtějí eliminovat veškeré předem dané předpoklady, ale zároveň

¹¹ Srov. Ralf DAHRENDORF. Anmerkungen zur Diskussion der Referate von Karl R. Popper und Theodor W. Adorno. In Theodor W. ADORNO (ed.). *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. Darmstadt, Luchterland, 1988, s. 145. ISBN 3-630-61072-2.

¹² In R. NECK(ed.). *Was bleibt von Positivismusstreit*, c. d., s. 12. Dahms upřesňuje, že na amotném setkání v Tübingen se pak střetly tři skupiny sociologů: Frankfurtská škola kolem Horkheimera a Adorna; konzervativní skupina kolem Feyera, Gehlena a Schelskyho (po roce 1933 zůstali a sympatizovali se systémem) a kolínské seskupení kolem René Königa (emigroval a byl silně ovlivněn americkou sociologií). Srov. Hans-Joachim DAHMS. Politisierung der Wissenschaft: die drei Positivismusstreite. In R. NECK (ed.). *Was bleibt vom Positivismusstreit?*, c. d., s. 33. ISBN 978-3-6530-1215-6.

¹³ Srov. Libor BENDA. Historiografická metoda Thomase Kuhna a její význam z hlediska sociologie vědeckého poznání. *Teorie vědy / Theory of Science*, 33, 2011, č. 3, s. 449–450.

akcentují sociální charakter vědeckého poznání, a to včetně poznání přírodovědného, a dokonce i matematického.

Ideologické pozadí

Vraťme se ale zpět k prvnímu, německému sporu o pozitivismus. Ještě než se dostane na jednotlivé pozice, argumenty a zejména vzájemná nedorozumění, je vhodné předeslat ideologické pozadí tohoto sporu. Například Hans-Joachim Dahms, který platí za největšího odborníka na tuto problematiku (v roce 1994 publikoval monografii *Positivismusstreit: Die Auseinandersetzungen der Frankfurter Schule mit dem logischen Positivismus, dem amerikanischen Pragmatismus und dem kritischen Rationalismus*, v níž analyzuje polemiky Frankfurtské školy již od 30. let minulého století), poukazuje na to, že v nedorozuměních mezi oběma stranami sporu o pozitivismus sehrálo zásadní roli mimo jiné též ideologické pozadí, jelikož „obě skupiny byly od sebe politicky odděleny do dvou světů“.¹⁴

Karl Raimund Popper se narodil roku 1902 ve Vídni, tedy ve městě, jemuž se ve 20. letech minulého století říkalo „Rudá Vídeň“, neboť zde dominovala politická levice.¹⁵ I Popper byl v letech 1919–1934 členem rakouské sociální demokracie a osobně se angažoval například ve školské reformě. Doktorát získal pod vedením Karla Bühlera na psychologickém institutu. Na přelomu 20. a 30. let diskutoval se členy Vídeňského kroužku a na tomto základě vyšel jeho první teoreticko-vědní spis *Logika vědeckého zkoumání* (1934). Popper zde rozlišil psychologicky nahodilý kontext objevu a logicky uchopitelný kontext zdůvodnění vědeckého poznání. S Vídeňským kroužkem sdílel Popper důraz na jednotnou metodologii vědy i důraz na logiku a empirická fakta, avšak novopozitivistickou metodu verifikace nahradil falzifikací, která se zakládá nikoli na požadavku induktivního potvrzení, nýbrž požadavku přísného deduktivního testování hypotéz. Po emigraci na Nový Zéland v roce 1936 napsal Popper spisy *Bída historicismu* a *Otevřená společnost a její nepřátelé*, v nichž se pokusil aplikovat metody z *Logiky vědeckého zkoumání* na sociální vědy. Kritizoval v nich mimo jiné zejména učení Hegela a Marxe. Posláním těchto spisů podle jeho slov bylo „bránit svobodu proti totalitním a autoritářským idejím,

¹⁴ Hans-Joachim DAHMS. *Positivismusstreit. Die Auseinandersetzung der Frankfurter Schule mit dem logischen Positivismus, dem amerikanischen Pragmatismus und dem kritischen Rationalismus*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1994, s. 37. ISBN 3-518-28658-7.

¹⁵ Srov. tamtéž, s. 334, a srov. též Malachi HACOEN. Karl Popper, the Vienna Circle and Red Vienna. *Journal of the History of Ideas* 59, 1998, č. 4.

před nebezpečím historicistických pověr a proti morálnímu relativismu“.¹⁶ Od roku 1946 žil Popper v Británii, kde získal profesuru pro „logiku a vědeckou metodu“ a působil na slavné *London School of Economics*. V roce 1959 vydal anglický překlad *Logiky vědeckého zkoumání*, na základě čehož byl v anglosaském světě vnímán zejména jako filosof vědy. Popper byl liberál – spolu s ekonomy jako Friedrich August von Hayek, Milton Friedman a Ludwig von Mises byl jedním ze zakladatelů tzv. Montpelerinské společnosti (1947), která deklarovala důvěru v soukromé vlastnictví a volnou tržní soutěž, nicméně neměla konkrétní politické cíle, protože jejím cílem bylo poskytnout prostor pro kritickou výměnu názorů.¹⁷ Za důvod, proč byl Popper pozván na sociologické setkání do Tübingen, považuje Dahms skutečnost, že v roce 1957 byl vydán německý překlad *Otevřené společnosti*, načež byl Popper v Německu vnímán spíše jako sociální filosof.¹⁸

Co se týče Frankfurtské školy, ta vychází z „Institutu pro sociální výzkum“ (*Institut für Sozialforschung*), který byl založen roku 1924 na frankfurtské univerzitě. V roce 1931 se ředitelem institutu stal Max Horkheimer, který byl především sociologem a etabloval již zmíněné rozlišení mezi tradiční a kritickou teorií. Jeho spolupracovníkem a blízkým přítelem byl filosof Theodor Wiesengrund Adorno. Předmětem jejich výzkumu byl vzájemný vztah mezi ekonomickým životem společnosti, psychickým vývojem jedince a změnami v kulturní sféře. Ačkoli se neúčastnili praktické politiky, zastávali neortodoxní variantu západního marxismu, která zkoumala ekonomický základ společnosti. Další dvě důležité oblasti jejich zájmu formovala jednak freudovská psychoanalýza s důrazem na psychický vývoj jedince, jednak hegelovská filosofie zaměřená na vývoj kultury či ducha společnosti jako celku. Na těchto třech hlavních aspektech se zakládá zmíněná kritická teorie, kolem níž se postupně zformovala Frankfurtská škola. Když byl v roce 1933 jejich institut nacionálními socialisty zavřen a Adorno s Horkheimerem emigrovali do USA, vznikl soubor jejich esejů s názvem *Dialektika osvícenství* (1944), kde kritizují sebezničující proces osvícenství – namísto toho, aby člověk se zvyšující se racionalizací dospěl k naplnění života ve společnosti, došlo ve spojení s kapitalismem k pouhé instrumentalizaci rozumu a k odcizení člověka sobě samému. Právě kapitalistickou společnost považovali za nevyhnutelný jev dějin a za její patologický projev pokládali pod vlivem 2. světové války právě fašismus. Do Německa se vrátili roku 1950 a znovu obnovili institut pod vedením Horkheimera. Jsou známi jako představitelé tzv. první

¹⁶ Karl R. POPPER. *Věčné hledání. Intelektuální autobiografie*. Praha, Prostor, 1995, s. 111. ISBN 80-85190-37-0.

¹⁷ Srov. Ronald M. HARTWELL. *A History of the Mont Pelerin Society*. Indianapolis, Liberty Fund, 1995. ISBN 978-0-8659-7136-3.

¹⁸ Druhé německé vydání *Logik der Forschung* vyšlo až v roce 1966.

generace Frankfurtské školy a v 60. letech se stali vůdčími ideovými osobnostmi studentského levicového hnutí, ačkoli se sami politicky neangažovali.¹⁹

Podle Dahmse je tedy třeba nahlížet na spor o pozitivismus nejen z teoreticko-vědního hlediska, které bylo oběma stranami více či méně jasně exponováno, nýbrž též z hlediska ideologického a politického, které zůstalo nevyřčeno v pozadí. Z tohoto pohledu se tedy jednalo o spor mezi „liberály“ a „neomarxisty“. Protože se spor dostal i do televize, a tedy do veřejného povědomí, zpočátku se díky silnému levicovému hnutí studentů v 60. letech zdálo, že alespoň na politické rovině Frankfurtská škola veřejně zvítězí nad kritickým racionalismem. Avšak v 70. letech se situace obrátila – tehdejší německý kancléř Helmut Schmidt (za SPD, Sociálně demokratickou stranu) dokonce napsal úvod ke knize *Kritischer Rationalismus und Sozialdemokratie*, a když v televizi hovořil o vztahu filosofie a politiky, veřejně vyjádřil sympatie Popperově filosofii. Nadto také Schmidtův rival a pozdější kancléř, Helmut Kohl, vyjádřil náklonnost kritickému racionalismu, k němuž se hlásili i mladí členové jeho Křesťansko-demokratické unie (CDU).²⁰

Základní fáze sporu a původně formální nedorozumění

Nyní ale k avizovanému sporu o pozitivismus. Za jeho oficiální počátek je považováno interní pracovní setkání Německé společnosti pro sociologii, které se konalo 19. až 21. října 1961 v Tübingen. Tématem setkání byla *logika sociálních věd* a účastníci v čele s moderátorem Ralfem Dahrendorfem si slibovali, že se jim díky diskuzi vědecko-logických základů sociologie podaří lépe pochopit důvody toho, proč mezi jednotlivými školami sociálních věd existuje tolik teoretických, metodologických a normativních rozdílů. Jako první vystoupil Karl R. Popper s referátem, který nesl název *Die Logik der Sozialwissenschaften* a sestával z 27 tezí. Následoval koreferát Theodora W. Adorna s názvem *Zur Logik der Sozialwissenschaften*. To bývá označováno za „první kolo“ sporu o pozitivismus.²¹ Popper očekával na svých jasně formulovaných 27 tezích stejně zřetelně formulované protiargumenty ze strany Adorna. To se však nestalo. Adorno svůj koreferát začal explicitními náznaky o shodách s Popperem, načež se proti němu vymezil až ve velmi komplikované a poměrně

¹⁹ Srov. Rolf WIGGERSHAUS. *The Frankfurt School: Its History, Theories, and Political Significance*. Cambridge (Mass.), MIT Press, 1995. ISBN 978-0-2627-3113-3.

²⁰ Srov. DAHMS, *Politisierung der Wissenschaft*, s. 37.

²¹ Jürgen RITSERT. Der Positivismusstreit. In Georg KNEER – Stephan MOEBIUS (eds.). *Soziologische Kontroversen. Beiträge zu einer Anderseren Geschichte der Wissenschaft vom Sozialen*. Berlin, Suhrkamp, 2010, s. 102. ISBN 978-3-5182-9548-9.

těžko uchopitelné argumentaci v dialektickém stylu. Z tohoto důvodu byla následující diskuze, jak později konstatoval i organizátor kongresu Dahrendorf, pro všechny účastníky neuspokojivá, neboť žádné jasné protiklady se při ní neobjevily.

Spor byl proto znovu oživen roku 1963, když Jürgen Habermas svým příspěvkem *Analytische Wissenschaftstheorie und Dialektik* do *Festschriftu* pro Adorna zaútočil na Popperovy názory. Konečně tak vhodněji pojmenoval dvě základní protipozice, tedy „analytickou filosofii“ (kam bývá řazen kritický racionalismus i logický pozitivismus) a „dialektiku“ (která je signifikantní pro Frankfurtskou školu). V dubnu 1964 se v Heidelbergu konal 15. německý kongres sociologů, který byl věnován odkazu Maxe Webera. Zde došlo k dalším konfrontacím. Úvodní referát přednesl Ernst Topitsch, tři hlavní referáty pak Talcott Parsons, Raimund Aron a Herbert Marcuse – zvláště pak Marcusův referát byl přijat s velkým aplausem levicových studentů dorazivších z nedalekého Frankfurtu, neboť byl napsán v duchu marxisticky inspirované kritiky ideologie.

Tím se spor o pozitivismus přehoupl do „druhého kola“, v němž se hlavními mluvčími stali Hans Albert na straně kritického racionalismu a již zmíněný Jürgen Habermas na straně Frankfurtské školy. Debata se přesunula do odborných časopisů a zřetelně se vyostřila. Hans Albert reagoval v roce 1964 na Habermase článkem *Mythos der totalen Vernunft. Dialektische Ansprüche im Lichte undialektischer Kritik*, kde podrobuje dialektické nároky na totální rozum nedialektické kritice. Obratem se dočkal od Habermase odvety: v článku *Gegen einen positivistischen halbierten Rationalismus* vyčítá Habermas Albertovi pozitivistický polovičatý racionalismus. V roce 1965 pak vyšla poslední Albertova reakce s názvem *Im Rücken des Positivismus. Dialektische Umwege in kritischer Beleuchtung* o Habermasových dialektických oklikách. Všechny příspěvky byly posléze (v roce 1969) vydány ve svazku *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, jehož hlavním editorem byl Adorno, který přidal ještě téměř stostránkový úvod. Dodejme, že Adorno tentýž rok zemřel. Svazek se dočkal desítek vydání a byl přeložen do několika jazyků. Později se do diskuze zapojili další myslitelé a spor o pozitivismus se stal oblíbeným tématem přednášek a seminářů na německých univerzitách. Především v souvislosti s hnutím levicových studentů v 60. letech se tato debata dostala i na veřejnost, když se diskutovalo dokonce i v rozhlasu a televizi.²²

Proti sobě tedy stáli „dialektici“ Frankfurtské školy (Adorno, Habermas) a „pozitivisté“, kteří ovšem ve skutečnosti nebyli pozitivisté,²³ nýbrž kritičtí racionalisté,

²² I komerčně byla tato kontroverze úspěšná. Spor navíc pokračoval i při rozdělování honorářů od nakladatelství Luchterhand.

²³ Albert poznamenává: „Adorno ve svém prologu atakuje pozitivismus, který jeho diskusní partneři ale vůbec nezastávali, a navíc s argumenty, které byly formulované na

(Popper, Albert) a je tedy vhodnější nazývat je „analyticky“. Toto formální nedorozumění, v němž byli Popper s Albertem v kontextu sporu řazeni na stranu pozitivismu, vysvětluje Dahms, neboť v kontrastu k německé fenomenologii a hermeneutice se novopozitivismus a kritický racionalismus mohly jevit jako blízcí příbuzní, navíc jsou oba směry v anglosaské filosofické literatuře běžně zahrnovány pod obor analytické filosofie.²⁴ Další důvod tohoto nedorozumění zmiňuje Jürgen Ritsert – totiž že nic nenavědčuje tomu, že by se Adorno opíral o důsledné studium Popperových textů na jedné straně, ani že by Popper disponoval intenzivními znalostmi Adornových textů na straně druhé.²⁵ Interpreti včetně Dahmse se však obecně shodují na tom, že „Popperova pozice na tübingském setkání sociologů neměla s ‚pozitivismem‘ co dělat“.²⁶

Výchozí spor o otázku metodologie sociálních věd

Nyní k výchozím argumentům Poppera a Adorna. Ti se sice oba v názvu svých příspěvků odkazují k „logice sociálních věd“, takže se i díky několika Adornovým explicitním výrokům, jak je s Popperem zajedno, na první pohled může zdát, že se vlastně ve většině argumentů shodují. Tím by bylo ovšem dosaženo vytoženého konsenzu ohledně metodologie sociálních věd a nerozhořel by se spor o pozitivismus, který se postupně vyostřoval i několik let poté. Už jen na základě tohoto faktu je třeba být na pozoru a podívat se na jednotlivé argumenty blíže. Zopakujme, že jako první vystoupil Popper a jeho referát byl formulován ve 27 tezích, v nichž se vyjadřuje *analyticky* jasně a zřetelně. Jak sám uvádí, chtěl tím Adornovi jako koreferentovi „ulehčit vyostření jeho kritických antitezí“.²⁷ Poté vystoupil Adorno, avšak jeho koreferát nebyl formulován zdaleka tak strukturovaně jako Popperův a nadto byly jeho kritické výhrady vůči Popperovi často *dialekticky* zaobaleny v subtilních a někdy těžko srozumitelných frázích, zatímco přitakání některým Popperovým tezím je patrné na první pohled.

---

logický pozitivismus 30. let.“ Viz: Hans ALBERT. *In Kontroversen verstrickt. Vom Kulturpessimismus zum kritischen Rationalismus*. Münster, LIT Verlag, 2010, s. 105. ISBN 978-3-8258-0433-6.

²⁴ DAHMS, *Positivismustreit*, s. 334.

²⁵ Srov. tamtéž, s. 128.

²⁶ DAHMS, *Politisierung der Wissenschaft*, s. 30.

²⁷ POPPER, *Die Logik der Sozialwissenschaften*, s. 104.

Podle Reinharda Necka šlo ve sporu o pozitivismus především o dvě otázky.²⁸ Zprv se jednalo o otázku *metodologie sociálních věd* – vždyt oba úvodní příspěvky měly v názvu přímo logiku sociálních věd. Již bylo zmíněno, že organizátoři tübingenského setkání si slibovali nalezení konsenzu právě ohledně metodologie sociálních věd, čímž chtěli překonat dosavadní rozdílnost teoretických, metodologických a normativních předpokladů jednotlivých škol sociálních věd. Ačkoli Popper podobně jako novopozitivisté obhajoval jednotnou metodologii přírodních i sociálních věd, ta měla spočívat nikoli v induktivním shromažďování dat a v jejich verifikaci, jak navrhovali novopozitivisté, nýbrž v deduktivním hledání způsobů řešení daných problémů a v kritické snaze o jejich vyvrácení.

Hlavním kamenem úrazu, proč se v prvním kole nedospělo k očekávanému konsenzu ohledně metodologie sociálních věd, byla zejména skutečnost, že Adorno se na rozdíl od Poppera k této otázce nestavěl z hlediska logiky vědy, nýbrž z hlediska empirického sociologického výzkumu a nadto užíval dialektické, nikoli analytické pojmy a způsob argumentace. Podle Adorna musí empirický sociální výzkum zohledňovat především „celek“ či takzvanou „totalitu“ společnosti, tedy skutečnost, že také objektivní data přírodních věd zprostředkovává právě společnost jako totalita jednotlivých subjektů.²⁹ Jak poznamenává Ritsert, pro Poppera musela být tato Adornova teze o „vnitřním zprostředkování dat společenskou totalitou“ doslova „obskurní hegelianskou myšlenkou“.³⁰ Abychom to ozřejmili, shrňme hlavní argumentaci Poppera a Adorna týkající se otázky metodologie sociálních věd.

Popper ve své hlavní, šesté tezi tvrdí, že *metoda jak sociálních, tak přírodních věd* spočívá v tom, že jsou předkládána určitá řešení daných problémů (*pokus*) a tato řešení jsou zkoušena neboli kritizována (*omyl*). Z toho pak vyvozuje, že naše vědění je a vždy bude dočasné, proto jedinou metodou ospravedlnění našeho vědění je *kritika* a právě v kritické metodě spočívá objektivita vědy.³¹ Později postuluje *deduktivní logiku* jako organon racionální kritiky a vědecké teorie definuje jako deduktivní systémy výpovědí.³² Za hlavní pojmy tohoto tzv. kriticizmu považuje pojem *pravdy* (v souvislosti s Tarského korespondenční teorií) a pojem (kauzálního) *vysvětlení*. Na kritickém, deduktivním testování hypotéz s cílem přiblížit se k pravdě a k vysvětlení daného problému se podle něj zakládají jak přírodní, tak sociální vědy. Postupně přechází od obecné logiky poznání k avizované logice sociálních věd a tvrdí: „Neexistuje žádná čistě observační věda, nýbrž jsou pouze vědy, které

²⁸ NECK, *Was bleibt vom Positivismusstreit*, s. 12.

²⁹ Srov. RITSERT, *Der Positivismusstreit*, s. 109–110.

³⁰ Tamtéž., s. 110.

³¹ Srov. Popper, *Die Logik der Sozialwissenschaften*, s. 105–106.

³² Srov. tamtéž., s. 115–116.

více či méně vědomě a kriticky teoretizují.³³ Za metodu sociologie jako základní sociální vědy označuje *situační analýzu*, jež hledá vysvětlení v rámci tzv. situační logiky, kterou definuje následovně: „Situační logika obecně předpokládá fyzický svět, v němž jednáme. [...] Nadto musí situační logika předpokládat také sociální svět tvořený ostatními lidmi [...] a institucemi.“³⁴ Právě sociální instituce pak podle Poppera určují vlastní charakter sociálního prostředí. V závěru příspěvku pak zdůrazňuje, že pro všechny vědy je zásadní zejména *teorie poznání*, která podle něj vychází z napětí mezi věděním a nevěděním, resp. nejistotou.³⁵

Adorno kontruje Popperovi poněkud rozpačitě, neboť jednak se nechytl Popperem hozené rukavice a nepodal k jeho tezí zřetelné antiteze, jednak nepostuloval svůj návrh logiky sociálních věd zdaleka tak sebevědomě jako Popper, nýbrž jeho kritické argumenty jsou poněkud skryté za explicitně vyjádřenými souhlasnými frázemi.³⁶ Nicméně již v prvním odstavci svého příspěvku Adorno deklaruje, že „pojem logiky pojímá daleko šířeji“ než Popper – co to znamená, se přitom dozvídáme až posléze a spíše v náznacích.³⁷ Adorno nevidí sociologii jako deduktivní disciplínu a jakoby mimochodem kritizuje Popperem nastolený ideál poznání pokud možno jednomyslných, jednoduchých a matematicky elegantních vysvětlení. Tvrdí, že „společnost není jednomyslná, není jednoduchá,“ nýbrž je „rozporuplná, a přece určitelná, racionální a iracionální v jednom.“³⁸ Partikulární iracionalita podle Adorna ústí ve strukturu celku, proto se podle něj sociální vědy neobejdou bez „vhledu do celku, který má na pohybu jednotlivce sám své bytí,“ neboť „systém a jednotlivost jsou vzájemné.“³⁹ Přitom se několikrát odvolává na Hegela. S odkazem na Marxe pak chápe kritiku jako „kritiku ideologie“ a požaduje permanentní sebekritiku sociologického poznání „v jiné dimenzi“, což opět nijak nespecifikuje.⁴⁰ Uzavírá tím, že

³³ Tamtéž, s. 119.

³⁴ Tamtéž, s. 121.

³⁵ Srov. tamtéž, s. 122.

³⁶ Viz Theodor W. ADORNO. Zur Logik der Sozialwissenschaften. In Theodor W. ADORNO (ed.). *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. Darmstadt, Luchterland, 1988. ISBN 3-630-61072-2: „Popperovo rozlišení mezi množstvím věděním a neomezenou nejistotou je plausibilní.“ (s. 125); „Se vším, co Popper namítl proti chybnému přenášení přírodovědné metody a [...] scientismu, souhlasím.“ (s. 128); „Sociologické poznání je skutečně kritikou.“ (s. 132); „Popper právem nařknul sociologii věděním [...]“ (s. 137).

³⁷ Tamtéž, s. 125.

³⁸ Tamtéž, s. 126.

³⁹ Tamtéž, s. 127.

⁴⁰ Tamtéž, s. 136.

hlavním cílem sociologie je vhléd do *společnosti jako totality*, což vyžaduje, aby do svého poznání zahrnula všechny momenty, které jsou v této totalitě podstatné a které v žádném případě nejsou navzájem redukovatelné, a proto se sociologie „nesmí nechat terorizovat vědeckou dělbou práce“.⁴¹ Tím vycházejí najevo mnohem hlubší rozdíly ve filosofických předpokladech obou referentů, než se na první pohled může zdát.

Zdánlivé porozumění v otázce hodnot ve vědě

Druhou zásadní otázkou, o níž ve sporu o pozitivismus dle Necka šlo, byla otázka hodnot.⁴² Zajímavé je, že Popper i Adorno se shodovali na tvrzení, že při tvorbě vědeckých teorií hrají roli v úvodu zmíněné hodnotové soudy.⁴³ Hodnotové soudy jsou soudy obsahující nějaký normativní obsah, který nevychází z pouhého popisu stavu věcí (tj. soudy deskriptivní), nýbrž souvisí s různým druhem rozhodnutí a hodnot. Již na základě naznačené diskuze z 19. a počátku 20. století existovala tendence hodnotové soudy z věd (alespoň z těch přírodních) vyloučit, avšak postupně vycházelo stále více najevo, že i přírodní vědy jsou prostoupeny nejrůznějšími hodnotami – například, jak vzápětí uvidíme, sama nika přírodních věd, tedy objektivita, je určitou hodnotou, kterou vědy sdílejí. Opět je třeba zdůraznit, že v této otázce vycházeli Popper a Adorno ze zcela jiných předpokladů. Popper odmítá pozitivistickou představu čistých empirických dat, a tedy čistou (tj. veskrze hodnotově neutrální) vědu nejen sociální, ale nadto též přírodní. Adorno souhlasí, ale jde na to z opačného konce, tedy nikoli z hlediska objektivizující vědy, nýbrž z hlediska jednajícího subjektu, což je charakteristické pro hermeneutický způsob argumentace. Přibližme si hlavní Popperovy a Adornovy argumenty.

Popper ve svém referátu nejprve kritizuje právě mýtus přírodovědné *objektivity*. Považuje za chybné předpoklady, že objektivita vědy závisí na objektivitě vědce a že přírodovědci jsou objektivnější než sociální vědci. Objektivitu Popper nepovažuje za individuální záležitost nějakého vědce, nýbrž definuje ji jako sociální záležitost *vzájemné kritiky* vědců – objektivita je tedy založena v intersubjektivní kritice.⁴⁴ S objektivitou pak souvisí i požadavek *hodnotové neutrality* vědy, který

⁴¹ Tamtéž, s. 141.

⁴² NECK, *Was bleibt vom Positivismusstreit*, s. 12.

⁴³ Srov. DAHMS, *Politisierung der Wissenschaft*, s. 31.

⁴⁴ POPPER, *Die Logik der Sozialwissenschaften*, s. 106.

Popper sice neodmítá, ovšem vznáší navíc požadavek, že v kritické diskuzi je třeba rozlišovat dva aspekty:

1. Pravdu vědeckých výpovědí a jejich relevanci pro dané problémy;
2. mimovědecké problémy jako lidské dobro, obrana národa, průmyslová vyspělost nebo osobní obohacení.⁴⁵

Vědecký zájem o hledání pravdy je proto třeba oddělit od mimovědeckých hodnocení. Vědec je člověk, patří k němu tedy neodmyslitelně hodnocení a vytváření hodnot, a proto jsou objektivita a hodnotová neutralita pro vědce jako jednotlivce nedosažitelné. Nadto jsou objektivita a hodnotová neutralita samy hodnotami, což je paradoxní důsledek. Tento paradox však podle Poppera není důležitý a dokonce zmizí, jakmile nahradíme požadavek hodnotové neutrality požadavkem rozlišení mezi čistě vědeckými otázkami po pravdě a mimovědeckými otázkami.⁴⁶

Adorno ve svém koreferátu považuje rozlišení hodnotového versus hodnotově neutrálního jednání za principiálně chybné, jestliže jsou hodnoty zvěčňovány (tedy objektivizovány), naopak toto rozlišení považuje za správné, jestliže se jednání subjektu může vyhnout stavu „zvěčnění“, které implikuje „odcizení“.⁴⁷ Jde opět o těžko uchopitelnou argumentaci, zjednodušeně řečeno zde Adorno svojí typickou rétorikou kritizuje přírodovědnou objektivizaci (tj. zvěčňování či zpředměťování všech jevů) a považuje ji za příčinu odcizení člověka sobě samému (kdy subjekt-člověk se stává pouhým objektem) i společnosti vůbec. Podle Adorna jsou hodnoty „věcem“ jako předmětům společenského poznání *imanentní*, nadto se konstruují ve *vztahu k celku*, který je v nich, aniž by byl bezprostředně daný.⁴⁸ Zároveň lpí Adorno na tom, že sociální vědy se *v něčem podstatném* odlišují od přírodních věd: jednak v jejich odlišném objektu, tedy člověku, který je zároveň subjektem, jednak v jejich vztahu k „totalitě“ či „celku“ společnosti. Tento předpoklad pak ústí do hermeneutického kruhu, kdy „společenský celek nelze uchopit nezávisle na výrazech života jednotlivců; zároveň nemůže být žádná jednotlivá společenská situace pochopena bez vzhledu do celku“, jehož je součástí.⁴⁹

Tím se však Adorno opětovně již svými předpoklady, které specifickým způsobem vycházejí z Hegela a Marxe,⁵⁰ dostává na opačnou stranu než Popper, který

⁴⁵ Tamtéž, s. 113.

⁴⁶ Tamtéž, s. 115.

⁴⁷ Srov. ADORNO, *Zur Logik der Sozialwissenschaften*, s. 138.

⁴⁸ Srov. tamtéž, s. 139.

⁴⁹ RITSERT, *Der Positivismusstreit*, 116.

⁵⁰ Hegel odmítal oddělovat metodu a obsah, protože myšlení je vždy myšlení o něčem. Klíčovým pojmem u Hegela je dialektika, která pro něj byla chápajícím pohybem objektu samotného. Adorno tvrdil, že „filosofický význam je možný jedině dialekticky“ a rozvíjel

právě Hegela a Marxe kritizuje jako „falešné proroky“.⁵¹ I když se oba staví kriticky vůči absolutní hodnotové neutralitě vědy, Popper se přesto vši silou snaží zachránit vědeckou objektivitu, zatímco Adorno ji v podstatě obětuje, respektive ji považuje za nežádoucí. Ovšem Adornovy kritiky, že problém hodnotové neutrality vědy je špatně položen a že ho sociální vědy „vláčí s sebou jako balast“, se později konstruktivně ujal Hans Albert, který zároveň vyřešil Popperem načrtnutý paradox spojený s hodnotovou neutralitou.⁵² Tím se dostáváme do druhého kola sporu o pozitivismus. To první uzavřeme Dahrendorfovým postřehem, že „tübingenská diskuze zanechala u všech účastníků silný pocit zklamání“, neboť mezi účastníky vlastně nedošlo ke zřetelným kontroverzím, diskuze nevedla k precizaci filosoficko-vědních pozic a už vůbec nedošlo na palčivé otázky týkající se specificky sociologických problémů praktického sociálního výzkumu.⁵³

Vyhrocení kontroverze mezi Habermasem a Albertem

Druhé kolo sporu o pozitivismus je oproti prvnímu vyostřenější a již se jedná o spor v pravém slova smyslu, který se vyznačuje jasně definovanými pozicemi, lepší znalostí protivníka a přímo mířenými argumenty. Ve druhém kole reprezentuje Frankfurtskou školu Jürgen Habermas, který v příspěvku *Analytische Wissenschaftstheorie und Dialektik* (1963) reflektuje původní diskuzi mezi Popperem a Adornem jako střet analytické teorie vědy a dialektiky. Na to přímo reaguje Popperův následovník Hans Albert svým příspěvkem *Der Mythos der totalen Vernunft* (1964), v němž odkrývá nepřesnosti Habermasovy interpretace. Podívejme se na hlavní argumenty těchto dvou neústupných protivníků.

Habermas se inspiroje Adornovým výše zmíněným *dialektickým* pojmem „totalita“ a dává ho do protikladu k *funkcionalistickému* pojmu „systém“, který připisuje Popperovi

---

tzv. negativní dialektiku. Viz Theodor W. ADORNO. *Gesammelte Schriften. Bd. 1.* Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1973, s. 338. ISBN 3-518-07217-X. Podle Habermase se Marx v Adornově myšlení projevuje jako „zamlčená ortodoxie“. Viz Jürgen HABERMAS. *Theorie und Praxis. Sozialphilosophische Studien.* Neuwien, Luchterhand, 1963, s. 170. ISBN 3-518-06509-2. A jak známo, třetím konstitutivním prvkem kritické teorie pak byla Freudova psychoanalýza.

⁵¹ Srov. Karl R. POPPER. *Otevřená společnost a její nepřátelé II. Vlna prorocství: Hegel, Marx a co následovalo.* Praha, OIKOYMENH, 1994. ISBN 80-85241-54-4.

⁵² Srov. Jitka PAITLOVÁ. Hans Albert a problém hodnotové neutrality vědy. *Teorie vědy / Theory of Science*, 35, 2013, č. 3, s. 381–396.

⁵³ DAHRENDORF, *Anmerkungen zur Diskussion*, s. 152–153.

a analytické filosofii vůbec. Je třeba podotknout, že na rozdíl od Adorna se očividně Habermas podrobněji seznámil s Popperovou logikou vědy, díky čemuž jsou některé jeho argumenty přinejmenším trefné. Pomineme-li nejasnost pojmu „systém“, který se zdá být uměle zkonstruován tak, aby mohl být dialekticky použit jako antiteze výchozího Habermasova pojmu „totalita“, pak lze některé Habermasovy metodologické výtky vůči Popperovi považovat přinejmenším za zajímavé.⁵⁴ Znovu se však projevuje výše zmíněná divergence mezi předpoklady kritického racionalismu a předpoklady Frankfurtské školy. Habermas totiž zcela samozřejmě spojuje údajný analytický pojem „systému“ s pouhou logickou *formalizací*, jež zůstává *vně* analyzované oblasti zkušenosti, čímž způsobuje *zvěčnění* této zkušenosti, která podléhá *technickým* zájmům bez ohledu k celku – za jeden z produktů onoho zvěčnění považuje právě požadavek hodnotové neutrality.⁵⁵

Naproti takto chápanému pojmu „systém“ staví Habermas dialektický pojem „totality“, který podle něj jednak překračuje hranice formální logiky, díky čemuž je *přiměřený věci*, a nadto vychází z náhledu *předvědecké* zkušenosti celku, tedy společnosti jako totality, která *preformuje* uchopitelné fenomény. Tím se jednoznačně přiklání k dialektické teorii společnosti, která postuluje „závislost jednotlivých jevů na totalitě“, v níž na místo metody hypoteticko-deduktivního testování vědeckých teorií nastupuje *hermeneutická explikace smyslu*.⁵⁶ Na základě toho Habermas vytyká Popperovi především izolaci souvislostí, dále restriktivní užití pojmu zákona a konečně redukci vědy na metodologické aspekty. Sám naproti tomu požaduje:

1. aby dialektika odhalila dějinnou totalitu sociálního kontextu;
2. aby se sociálně vědní zákony podstatně týkaly vztahu všeobecného a jedinečného v historické souvztáznosti;
3. aby dialektika překročila hranice ověřitelné reflexe.⁵⁷

⁵⁴ Viz Jürgen HABERMAS. Analytische Philosophie und Dialektik. Ein Nachtrag zur Kontroverse zwischen Popper und Adorno. In Theodor W. ADORNO (ed.). *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. Darmstadt, Luchterland, 1988. ISBN 3-630-61072-2. Např. tvrdí, že společenské systémy nenáleží k „repetitivním systémům, pro něž jsou možné empiricko-vědecky platné výpovědi“ (s. 166); dále že praktické otázky, které se vztahují ke *smyslu* norem, jsou vědecky nerozhodnutelné, a proto se nelze vyhnout kruhu, neboť „nelze aplikovat obecná pravidla, jestliže předtím nebyly nalezeny fakty, které pod ně lze subsumovat“ (s. 179); nebo že „požadavek řízeného pozorování jako základu pro rozhodnutí o empirické platnosti zákonů jako hypotéz již předpokládá *předporozumění* určitým sociálním normám“ (s. 180).

⁵⁵ Tamtéž., s. 185.

⁵⁶ Tamtéž., s. 163.

⁵⁷ Tamtéž., s. 155–169.

Tomu pregnantně kontruje Albert, když ve svém příspěvku označuje Habermasovy dialektické nároky za „mýtus totálního rozumu“ a spojuje je s neakceptovatelným nárokem na metodologickou autonomii sociálních věd.⁵⁸ Habermasovu interpretaci přírodních věd a jejich metod označuje za *instrumentalistickou* a ptá se, v čem spočívá ona *zvláštnost* Habermasovy metody hermeneutické explikace smyslu v porovnání s vědeckým vysvětlením a z jaké instance si nárokuje *správnější* poznání, než mají běžné metody přírodních věd.⁵⁹ Stejně tak Habermasovo pojetí hodnotové neutrality jako neblahého produktu zvěcnění považuje Albert za *zjednodušené*, protože problém hodnotové neutrality je (jak ukázal již Popper) komplexnější a nemusí být nutně spojen s přehlížením normativních souvislostí výzkumu.⁶⁰ Dále poukazuje na skutečnost, že Popper se ve svém přístupu zaměřuje na vědecké teorie jako systémy výpovědí, zatímco Habermas až fetišisticky lpí na *hegelovských* pojmech jako „totalita“, „dialektika“ a „dějiny“.⁶¹ Albert přitom kritizuje zejména pojem „totality“, který považuje za nevysvětlený, ačkoli z něj Habermas vychází a spolu s údajnou *hermeneutickou* explikací smyslu ho používá jako zaklínadlo pro důkaz odlišnosti věd sociálních od věd přírodních. Albert to označuje doslova za formu jazykového mlžení či „zastírání“ (*Verschleierung*), které souvisí se strategickou *imunizací* určitých pojmů.⁶² Svůj příspěvek uzavírá následovně: „Dialektický kult totálního rozumu je příliš náročný na to, aby se spokojil s „partikulárními“ řešeními. Protože neexistují žádná řešení, která by splňovala jeho nároky, je nucen spokojit se s náznaky, odkazy a metaforami.“⁶³

Habermas na to reagoval ještě dalším příspěvkem, kde již v názvu Albertovi vytýká pozitivisticky polovičatý racionalismus. Nemusíme zabíhat do podrobností, protože se jednotlivé argumenty pouze rozměňují a s nimi spojená nedorozumění mezi oběma stranami se prohlubují. Ačkoli se Habermas snaží identifikovat jednotlivá nedorozumění mezi ním a Albertem a znovu se pokud možno odvolává i na Popperovy argumenty, přesto je stále patrnější nepřekonatelná propast mezi oběma pozicemi. Habermas totiž vždy nejdříve ujišťuje, že Albertova kritika plyne pouze z nedorozumění (ohledně metodologické role zkušenosti, ohledně problému empirické báze, ohledně vztahu metodologických a empirických výpovědí a ohledně

⁵⁸ Hans ALBERT. Der Mythos der totalen Vernunft. Dialektische Ansprüche im Lichte undialektischer Kritik. In Theodor W. ADORNO (ed.). *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, c. d., s. 193.

⁵⁹ Tamtéž, s. 201.

⁶⁰ Tamtéž, s. 217.

⁶¹ Tamtéž, s. 209.

⁶² Tamtéž, s. 230.

⁶³ Tamtéž, s. 233.

dualismu faktů a standardů) a že je s ním a s Popperem vlastně *téměř* zajedno. Záhy však své argumenty pokaždé zakončí s Popperovým stanoviskem zcela neslučitelnými úvahami o jakési *předcházející* souvislosti interpretace možné zkušenosti, o *prejudikovaném* smyslu platnosti,⁶⁴ o *implicitním předporozumění* pravidel hry či o „dimenzi, v níž je racionální pojednání možné pouze hermeneutickým způsobem“.⁶⁵ Celá jeho (zřejmě ironicky vstřícná) argumentace pak vyvrcholí explicitním odvoláním na Hegelovu fenomenologii ducha a Freudovu psychoanalýzu – jak již bylo zmíněno, Hegela považuje Popper za falešného proroka historicismu, Freudovu psychoanalýzu pak za nefalzifikovatelnou pseudovědu.⁶⁶ Nakonec, aby Habermas přeci jen nezůstal Albertově výtce za imunizaci a mlžení nic dlužen, obviní ho z vyhybavé a hloupé argumentační strategie a – jak jinak – též z pozitivismu.⁶⁷

Zároveň ovšem Habermas uhodí hřebík na hlavičku, když v závěru příspěvku řekne, že někdo prostě „nechce rozumět tomu, co ten druhý říká“.⁶⁸ Samozřejmě to ve stejné míře platí také pro něj samotného. Úplně stejně pak vyznívá i Albertův poslední příspěvek *Im Rücken des Positivismus?* (1965), kde se snaží podat kritické objasnění Habermasových „dialektických oklik“.⁶⁹ Albert vysvětluje nedorozumění, kterých se dopustil Habermas (v příspěvku *Gegen den positivistic halbierten Rationalismus*) při výkladu nedorozumění, kterých se dopustil Albert (v příspěvku *Der Mythos der totalen Vernunft*) při výkladu nedorozumění, kterých se dopustil Habermas (v příspěvku *Analytische Wissenschaftstheorie und Dialektik*) při výkladu nedorozumění původní diskuze mezi Popperem a Adornem o logice sociálních věd. Není třeba zmiňovat podrobnosti, neboť je jasné, že tento řetězec nedorozumění se zhroutil v nepřeklenutelnou obsahovou propast, kterou Albert vyjadřuje v závěru svého příspěvku, když přiznává, že u podobných diskuzí mezi tak rozdílnými filosofickými směry považuje nedorozumění za naprosto „nevyhnutelná“.⁷⁰ Doplňme, že Albert řadí tehdejší Habermasův přístup mezi hermeneutické koncepce antirealistického

⁶⁴ Jürgen HABERMAS. Gegen einen positivistic halbierten Rationalismus. In Theodor W. ADORNO (ed.). *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, c. d., s. 238.

⁶⁵ Tamtéž, s. 243–244.

⁶⁶ Tamtéž, s. 263.

⁶⁷ Srov. tamtéž, s. 265.

⁶⁸ Tamtéž, 265.

⁶⁹ ALBERT, *Im Rücken des Positivismus*, s. 267.

⁷⁰ Tamtéž., 305.

charakteru, které stojí v protikladu k modernímu vědeckému chápání světa a jejichž pojetí problematiky pravdy má relativistické konsekvence.⁷¹

Závěr

Na základě výše uvedených argumentů označme spor o pozitivismus jako *specifický sled rozličných nedorozumění v německé filosofii vědy*. Zaprvé, viděno z roviny formálně filosoficko-vědní, už samotné označení sporu bylo liché, neboť evokuje dojem, že se jednalo o spor, jehož jednou z protistran jsou „pozitivisté“. Ukázalo se však, že ve skutečnosti šlo o spor mezi Popperovým kritickým racionalismem a kritickou teorií Frankfurtské školy. Obě strany se zaštitují kritikou, nicméně ve zcela rozličném smyslu: Popper chápe kritiku především z hlediska *teorie vědy*, kde kritika znamená testování hypotéz prostřednictvím deduktivní logiky; zatímco Adorno chápe kritiku zejména z hlediska *teorie společnosti*, kde kritika znamená dialektickou kritiku ideologie. Obecně řečeno, šlo o spor mezi *analytiky* a *dialektiky*, kteří vycházejí ze zcela odlišných předpokladů a metod.

Zadruhé, viděno z roviny sociálně-vědní, obě strany sice kritizovaly čistou objektivitu či hodnotovou neutralitu vědy, kterou nadnesli novopozitivisté. Ovšem analytici se přesto vši silou pokoušeli zachránit jakousi umírněnou *objektivitu* v rámci intersubjektivní kritiky vědců, zatímco dialektici objektivitu s odkazem na nepatřičné *zvěcnění* a odcizení subjektu zcela diskvalifikovali. Tím však dialektici rozevřeli nůžky mezi přírodními a sociálními vědami, protože uzemnili přírodní vědy na úroveň objektivizujícího vysvětlování přírody, kdežto sociální vědy povýšili na úroveň hlubšího porozumění subjektu v kontextu smyslu celku. Podrobnou kritiku této dichotomizace přírodních a sociálních věd a návrh na jednotné řešení problému hodnotové neutrality jak věd přírodních, tak sociálních, později rozpracoval Hans Albert.⁷²

Zatřetí, viděno z roviny metodologicko-vědní, ačkoli tématem sporu byla logika sociálních věd, k „logice“ jako *vědecké metodologii* se de facto vyjadřovali jen analytici, zatímco dialektici uznávali pouze *společenskou* „totalitu“, která byla spíše než na vědecké metody zaměřena na výklad významu hermeneutického kruhu jedinec–společnost. Adornova snaha nalézt formu poznání, která by uchopila člověka jako subjekt ve vztahu ke společnosti jako totalitě, je zajisté plauzibilní, avšak jeho námitka,

⁷¹ Srov. Robert ZIMMER, Martin MORGENSTERN. *Gespräche mit Hans Albert*. Münster, LIT Verlag, 2011, s. 56–57. ISBN 978-3643109576.

⁷² Viz Jitka PAITLOVÁ. Hans Albert a problém hodnotové neutrality vědy. *Teorie vědy / Theory of Science*, 35, 2013, č. 3, s. 381–395.

že sociální vědy nejsou s to provést sebereflexi subjektu a že zůstávají na povrchu dění společnosti, je irelevantní, protože toto (nejen podle Poppera) není cílem vědy.

A začtvrté, viděno z roviny politické, analytici byli *liberálové* a kritiku považovali pouze za metodologický nástroj vědecké objektivity, zatímco dialektici jako *neomarxisté* považovali kritiku za nástroj společenské změny. Není proto divu, že série naznačených nedorozumění se stala jedním z nejvíce vyostřených a nejdéle trvajících sporů v německé filosofii vědy vůbec, jehož projevy se dostaly nejen mezi studenty na univerzitě, nýbrž nadto též na veřejnost, a dokonce do politiky.

Resumé

Ve stati byl spor o pozitivismus nejprve představen jako vyvrcholení dlouhodobější diskuze v německé filosofii vědy, která má kořeny v novokantovské dichotomii metod přírodních a historických věd v 19. století, pokračuje sporem o hodnotové soudy a postulátem hodnotové neutrality Maxe Webera na počátku 20. století, přes Horkheimerovu kritiku novopozitivismu ve 30. letech až po oficiální začátek sporu o pozitivismus v roce 1961. Poté je blíže specifikováno ideologické pozadí dvou hlavních aktérů: Karla R. Poppera a Theodora W. Adorna. Jsou podány argumenty, že právě ideologické pozadí sehrálo ve sporu důležitou roli. Poté se pozornost přesouvá k meritum věci, jímž je rozbor filosoficko-vědních nedorozumění ohledně problému metodologie sociálních věd, kterou se Popper snaží dát do souladu s metodologií věd přírodních, zatímco Adorno obě oblasti chápe jako metodologicky autonomní. S tím souvisí druhý problém, tedy nárok na hodnotovou neutralitu, který Adorno vztahuje pouze na „objektivizující“ přírodní vědy, zatímco pro sociální vědy navrhuje dialektiku jednotlivce a celku, která odráží hermeneutický kruh. Popper naproti tomu nerozlišuje mezi přírodními a sociálními vědami, neboť v obou oblastech musí být ve vztahu k pravdivosti vědeckých teorií zachována hodnotová neutralita, respektive objektivita jako intersubjektivní testovatelnost. V poslední části pak stať poukazuje na vyostření kontroverze mezi Albertem a Habermasem, kteří ani po subtilním rozvedení argumentů svých stran nedokázali dojít ke společnému diskurzu, natož ke konsensu.

Summary

In this paper, the positivist dispute was first introduced as the culmination of a long-term discussion in the German philosophy of science. This discussion is rooted in the Neo-Kantian dichotomy between the methods of natural and historical sciences in the 19th century, it continues the value judgments dispute and the formulation

of Max Weber's postulate of value neutrality at the beginning of the 20th century, through Horkheimer's critique of neopositivism in the 1930s, until the official beginning the positivist dispute in 1961. Then, the ideological background of the two main actors – Karel R. Popper and Theodor W. Adorno – is specified and it is argued that the ideological background played an important role in the dispute. The focus then shifts to the analysis of philosophical misunderstandings about the problem of methodology of social sciences. Popper tries to bring it into line with the methodology of natural sciences, while Adorno understands both areas as methodologically autonomous. This is related to the second problem, the postulate of value neutrality, which Adorno associates only with “objectivizing” natural sciences, while for the social sciences he proposes the dialectic of the individual and the whole that reflects the hermeneutic circle. Popper, on the other hand, does not distinguish between natural and social sciences, because in both spheres, value neutrality or objectivity as intersubjective testability must be maintained in relation to the truth of scientific theories. In the last part, it is pointed out that the controversy between Hans Albert and Jürgen Habermas has sharpened, and even after a subtle refinement of the arguments they have failed to find a common discourse.

Author's address:
Katedra filozofie FF ZČU v Plzni
Sedláčkova 19, 306 14 Plzeň